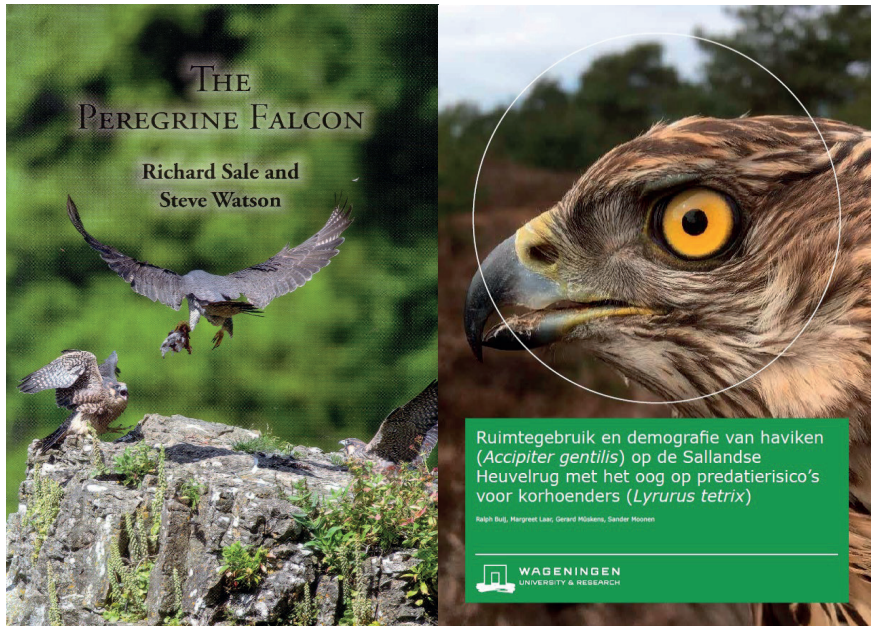

Nieuwe boeken geogst VI: veelzijdige Slechtvalken en korhoenetende Haviken

Rob G. Bijlsma

Sale R. & Watson S. 2022. The Peregrine Falcon. Snowfinch Publishing, Coberley. Gebonden met stofomslag, 528 pp. ISBN 978-0-9571732-6-2. £ 63.67 (via NHBS).

Slechtvalken zijn populair, of, zoals de huidige auteurs zeggen: 'the subject of copious volumes of purple prose'. Vogelaars werken zich in het zweet bij het vervaardigen van nestkasten, valkeniers loftrompetten de valk de hemel in, rijke patsters in het Midden-Oosten laten overal ter wereld eieren roven en valken wegvangen om speeltjes aan de verzameling toe te voegen, wetenschappers drukken vliegsnelheid en wendbaarheid in formules uit, techneuuten volgen valken per zender, boeken van slechtvalkliefhebbers vullen strekkende meters boekenkast. Geen roofvogelsoort ter wereld met zoveel pagina's tekst als bewijs van zijn bestaan. Drie van die boeken steken met kop en schouders uit boven de rest, tenminste, als je geïnteresseerd bent in kennis en wetenschap: *The Peregrine Falcon* van Derek Ratcliffe (1980, 1993), *Der Wanderfalke in Deutschland und umliegenden Gebieten* van Dieter Rockenbauch (2 banden, 1998 & 2002) en *Peregrine Falcons of The World* van Clayton White, Tom Cade & James Enderson (2013).¹¹

Daar is nu een vierde aan toegevoegd, eentje bovendien die zijn vleugels verder uitslaat dan strikt een boek over Slechtvalken. Tussen de bedrijven door gaat het namelijk ook over prooipopulaties, oriëntatie tijdens de trek (polarisatie van het licht, aardmagnetisme, geur), het belang van lokale weersomstandigheden voor gedrag, zichtvermogen (tal van specifieke aanpassingen die cruciaal zijn bij hoge snelheden; vergeleken met de 5% bij mensen neemt een valkenoog 50% van de schedelinhoud in beslag; twee fovea in plaats van één, waarvan de diepste mogelijk wordt gebruikt om objecten op grote afstand scherp te ontwaren, de ondiepe voor binoculair kijken op kortere afstand), vliegvermogen (fysiologische aanpassingen aan hoge snelheid, zoals botstructuur en neusknobbelte, maar dat laatste is typerend voor alle valken, ook de soorten die minder van snelheid afhankelijk zijn), snelheden überhaupt (Slechtvalken worden hoge snelheden aangewreven die weinig te maken hebben met wat de valken normaliter doen, zoals de auteurs terecht aangeven; met een fraaie quote illustreren zij dat broodjes aap onuitroeibaar zijn; zie pag. 120), vergelijkingen met andere soorten (en niet alleen valken), de onvermijdelijke valkerij (vreemde wereld met eigen jargon en dito mythes), de positie die valken innemen in de stamboom (nauwer verwant met papegaaien dan met de ‘echte’ roofvogels, maar hier is het laatste woord vast nog niet over gezegd; in ieder geval hebben beide groepen hetzelfde – en sterk afwijkend van dat van de Accipitridae – ruiscema). De veelheid aan zijpaden (maar eigenlijk alle behorend tot hoofdpaden, want het draait om ecologie) voegt echt wat toe en roept vragen op.

De grote lijn van het boek volgt de valken zelf, en hoe de fysiologische aanpassingen resulteren in een roofvogel die over bijna de hele wereld voorkomt in een veelheid van ondersoorten (en soorten?). Waarbij onmiddellijk de vraag opkomt: wat heeft een Slechtvalk wel dat bijvoorbeeld een Sakervalk niet heeft. Waardoor komt de één overal en in een veelheid van habitats (maar bijna altijd met open ruimte) voor terwijl een ander alleen in steppegebieden in Eurazië opduikt? Het antwoord is lastig, al geeft dit boek voldoende handvatten om te constateren dat Slechtvalken veelzijdig zijn. Neem de voedselkeus, die weliswaar de facto beperkt is tot vogels maar binnen de spreiding van 50-500 g een breed scala van soorten omvat die allemaal wel eens als prooi zijn aangetroffen. Welke prooisoorten de bulk van het menu uitmaken, hangt af van de het aanbod per locatie: meeuwen en stormvogels op eilanden, alken en zeekoeten langs de kust, duiven in de stad (met selectieve voorkeur voor stadsduiven zonder lichte stuitvlek, waarmee leuke experimenten zijn gedaan die schreeuwen om herhaling), papegaaien of kaketoets, zangvogels, steltlopers, maar net zo makkelijk sprinkhanen als

---

¹¹ Uiteraard zijn tal van andere slechtvalkboeken ook de moeite waard, vanwege specifieke kennis, evocatieve taal, detail van onderzoek, liefde voor de vogel in zijn leefwereld... Denk aan Baker, Burnham, Cade, onze eigen Dick Dekker, Enderson, Frank, Harris, Hickey, Monneret, Sherrod, Sielicka & Mizera, Treleaven, Fischer, Schilling & Wegner, White, Zuberogoitia. Let wel: de handboeken – weilsaar gevuld met gecondenseerde kennis van hoog niveau – stammen allemaal van enige tijd geleden: *Birds of the Soviet Union* (1966), *Eagles, Hawks and Falcons of the World* (1968), *Handbuch der Vögel Mitteleuropas* (1971), *Birds of the Western Palearctic* (1980), *Handbook of the Birds of the World* (1994), *HANZAB* (1994), *The Birds of North America* (2002).

die massaal voorkomen. Aan prooilijsten geen gebrek, en die passeren volop de revue. Zo ook wordt uitgebreid ingegaan op de jachtwijze, een gewild studieobject voor zowel de experimenteel angehauchte onderzoeker als de verstokte veldwaarnemer (met Dick Dekker als ongekroonde koning), die elkaar naadloos aanvullen en een fascinerend beeld geven van waartoe de valken (en hun prooien) in staat zijn. Voedselopname in relatie tot energiebudget heeft een apart hoofdstuk, en is een mooie kapstok voor volgers van webcam- en gezenderde valken (een combinatie van die twee onderzoeksmethoden zou mooi zijn). Hoe varieert de voedselopname naar seizoen en naar sekse? Maakt het verschil of er wel of niet een broedsel moet worden opgevoed? Over niet-broedende valken is veel minder bekend dan van broedende: in dit boek 2 pagina's voor floaters, tegen 100 pagina's over de verschillende aspecten van broedgedrag. Er is dus nog genoeg te doen voor wie zich wil storten op onbekende facetten uit het leven van Slechtvalken. En laat dat maar aan vogelaars en wetenschappers over. Je kunt van alles zeggen over ze zeggen, maar niet dat ze lui zijn of hun ogen in de zak hebben. Sale & Watson hebben veel van de bestaande kennis – en niet alleen over fysiologie en voedsel, maar ook over broedbiologie, trek, ruimtegebruik, populatieontwikkelingen en gedrag – op een rijtje gezet en van betekenis voorzien. Doordat er wereldwijd en op grote schaal met zenders en webcams wordt gewerkt, is de kennis van terreingebruik, tijdsbesteding, trek, overwintering, gedrag op broedplaats/nest en levensduur geëxplodeerd. Vergelijk Sale & Watson eens met Ratcliffe (1993: 253-266), en je spreekt over een totale omslag in kennis. In slechts een kwart eeuw is onze perceptie van valkengedrag radicaal op zijn kop gegaan (zie ook volgende bespreking, waarbij dezelfde conclusie wordt getrokken voor Nederlandse Haviken). Een nieuw boek over de Slechtvalk was daarom geen overbodige luxe.

Het overvloedige gebruik van figuren en tabellen zal de in cijfers geïnteresseerde lezer weldadig aandoen (en alles stipt van de oorspronkelijke bronnen voorzien). De plaatjesliefhebber komt volop aan zijn trekken met de honderden kleurenfoto's die door het boek zijn gestrooid, en geen obligate kiekjes maar tekst ondersteunende. Het moet veel moeite hebben gekost om deze veelzijdigheid aan beeldmateriaal bij elkaar te sprokkelen. Dat de Duits- en Franstalige literatuur slechts zijdelings is gebruikt, en de Nederlandse helemaal niet op een paar stukken na, is niet zo erg. Er is ook zoveel. De wel gebruikte literatuur beslaat 33 dicht bedrukte pagina's, bijna uitsluitend Engelstalig. Het laat ruimte voor een ander boek over Slechtvalken. Want één ding is zeker: over Slechtvalken zal het definitieve boek nooit verschijnen, hooguit kan worden gestreefd naar telkens een nieuw ijkpunt. In dat opzicht hebben Sale & Watson de lat hoog gelegd. Een aanrader.

Buij R., Laar M., Müskens G. & Moonen S. 2022. Ruimtegebruik en demografie van haviken (*Accipiter gentilis*) op de Sallandse Heuvelrug met het oog op predatierisico's voor korhoenders (*Lyrurus tetrix*). Rapport 3157, WUR, Wageningen. 36 pp. (te downloaden via wur.nl).

Onder de Nederlandse roofvogelsoorten is de Havik bepaald niet zeldzaam, zij het in het oosten van het land fors teruglopend in aantal (en met verslechterende reproductie). Maar wat weten we eigenlijk van die soort? Aan de ene kant veel:

aantalsverloop van de afgelopen eeuw is tot in detail en per deelgebied bekend, de reproductiecijfers worden vanaf de late jaren zestig – eerst in deelgebieden als Rijk van Nijmegen, Utrechtse Heuvelrug en ZW-Veluwe, later landelijk – tot in extreem detail bijgehouden, de voedselkeus idem. Jaarlijks worden er honderden Haviken geringd, wat in theorie (de praktijk is: er wordt te weinig met de ringgegevens gedaan) inzicht kan geven over dispersie en overleving. Maar als we iets willen weten over hoe een Havik van zijn leefgebied gebruik maakt, tasten we in het duister. We weten niets over de dagindeling van Haviken in een Nederlandse setting, noch waar ze hun prooien vangen, hoeveel moeite ze moeten doen om aan voedsel te komen, laat staan over seizoens-, jaarlijkse - of regionale variaties daarin (of naar leeftijd en sekse).¹² Gelukkig hebben we ook nog Korhoenders, en – nog belangrijker – groene mannen die het Korhoen aan hun hart hebben gedrukt. Deze mannen zijn druk doende het uitgestorven hoen te redden. En omdat zij denken (of zelfs zeker weten) dat Haviken (én Vossen én kraaien) een bedreiging voor het hoen vormen, zijn ze gaan rommelen met Haviken en hun leefomgeving. Na jarenlang van de ene flop naar de andere te zijn gelopen kwamen ze op het lumineuze idee eens een echte onderzoeker in te schakelen die zou moeten kijken naar wat de lokale Haviken écht doen. Mosterd na de maaltijd, maar voor ons – de waarnemers die geïnteresseerd zijn in de ecologie van vogels – een zegenrijk idee. In onderhavig rapport (een eerder rapport beschreef de gang van zaken in 2021) wordt feitelijk verslag gedaan van wat gezenderde Haviken uitspoken. Weliswaar onder de noemer van ‘wat is het predatierisico voor Korhoenders’, maar dat is natuurlijk flauwekul. Net zo goed als Luuk Tinbergen in 1939 de opdracht van de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels (onderzoek naar de biologische en economische betekenis van de Sperwer als predator van vogels) direct omhoog tot een ecologische vraagstelling sec (‘economische betekenis’ is een mensendingetje, dat maar beter zo snel mogelijk de prullenbak in kan), zo ook gaat onderhavig rapport over het ruimtegebruik van Haviken sec. Tuurlijk, af en toe wappert er een hoentje langs, en pro forma staat het hoen in de titel, maar meer dan een onbelangrijke figurant is hij niet.

In 2019-21 werden op de Sallandse Heuvelrug 11 adulte (6 man, 5 vrouw; van 4 paren werden zowel man als vrouw gevangen), 1 3kj, 4 2kj en 1 pas uitgevlogen jong van een gps-gsm-zender voorzien. Ze werden in januari-mei gevangen, op 75-500 m afstand van nesten (niet in eileg- en vroege jongenfase, om verstoring te voorkomen). De vangkooien waren voorzien van een camera die vangsten direct doorgaf waardoor een Havik nooit langer dan 1.5 uur in de kooi zat (maar zie verderop, voor een fataal ander geval). De zenders gaven alleen informatie voor de daglichtperiode, variërend van 1 locatie per 10 min tot 1 per dag (dat laatste voor broedende vrouwen, die immers nestgebonden zijn). In 2020 werd een geofence geïnstalleerd rond kerngebieden van Korhoenders waar gezenderde Haviken, zodra ermee opgevangen, met 1 punt per sec werden gevolgd, in 2021 uitgebreid naar een geofence voor de hele heide (immers het Heilige der Heiligen van de Zweedse hoentjes). Tegelijk werden de broedresultaten

---

¹² Dat geldt overigens ook voor Buizerds, onze algemeenste roofvogel, waaraan in Nederland pas recent zenderonderzoek wordt gedaan.

van de Haviken bijgehouden, wat aantoonde dat Haviken het niet makkelijk hebben op de Sallandse Heuvelrug. Van 7 paren in 2019-21 (in theorie goed voor $3 \times 7 = 21$ broedpogingen) werd 6x niet tot eileg overgegaan (29%) en wisten 7 nestelpogingen geen jongen groot te krijgen (33%); de resterende pogingen leverden 1x 2, 2x 3 en 3x 4 jongen op (20 jongen, ofwel 3.3/succesvol paar, maar slechts 0.85/paar). Opmerkelijk aan de slechte broedresultaten: vier mislukkingen waren het gevolg van menselijke activiteiten (1x vrouw dood in verkeer, 2x nest verlaten door plaatsing camera, 1x verstoring door boswerkzaamheden op <15 m van de nestboom). Ook opvallend, de hoge sterfte onder de gezenderde vogels: maar liefst 9 van 17 Haviken stierven in de onderzoeksperiode, waarbij sterfte onder jonge en subadulte vogels (1-3 jaar oud) 83% was, en onder adulte Haviken 36%. Van de negen sterfgevallen kwamen er 6 op conto van mensen, namelijk 3x autoverkeer, 1x trein, 1x waarschijnlijk geschoten (de details duiden op meer dan waarschijnlijk) en 1x te lang in een vangkooi (en waarschijnlijk gedood bij uithalen, gezien transport van de dode vogel erna en achterlating vlakbij een weg, op basis van de gegevens van de zender), plus 2x onbekende oorzaak en 1x infectie met trichomonas cq. ondervoeding.

De gezenderde vogels hadden een grote actieradius, soms tot ver buiten de Sallandse Heuvelrug. Mannen bestreken in jaren met een broedpoging gemiddeld 28 km² (spreiding 22-40 km²), vrouwen gemiddeld 42 km² (16-86 km²). Onvolwassen, niet-broedende vogels zwierven soms over forse afstanden in het rond, meestal in bossen of buiten de Heuvelrug: het gemiddelde activiteitsgebied beliep 1354 km² (spreiding 30-7762 km²). De individuele activiteitsgebieden van onvolwassen Haviken in de wijde omtrek van de Sallandse Heuvelrug vertoonden weinig overlap; er waren echte boshaviken, maar ook vogels die zich overwegend in cultuurland ophielden of zelfs eentje die de buitenwijk van Almelo frequenteerde. Sommige Haviken maakten verbazingwekkende omzwervingen, opmerkelijk genoeg óók vogels die in een eerder jaar op de Sallandse Heuvelrug al dan niet succesvol hadden gebroed. Een 3kj man ging tot noordelijk van Bremen, een volwassen vrouw (in 2019 nog succesvol broedend op de Heuvelrug) vloog naar de oostelijke Veluwe, een adulte vrouw (in 2019 mislukte broedpoging op de Heuvelrug) naar bospercelen ten westen van Emmen en naar het Drents-Friese Woud (met terugkeer naar plekken die een jaar eerder ook waren bezocht, en een scherp oog voor bestaande nestgebieden 'in den vreemde'). Deze uitstappen waren soms fataal (sterfte onderweg). En als we dan toch het hoentje moeten noemen: de meeste Haviken meden de heide, op enkele onvolwassen mannen na die een paar dagen rondhingen bij de uitwenkooi van de hoenders (10-15% van hun posities op de heide, tegen 2% voor de overige zenderhaviken). Bij controle van clusters van gps-punten (in theorie een plukplek), waarvan 12 op de heide en 10 daarbuiten, werden plukresten gevonden van 5 postduiven, 4 houtduiven, 2 holenduiven, 2 gaaien, 1 zwarte kraai en 1 merel. Op 31 mei 2021 werd een geplukte korhaan gevonden op een plek waar een jonge havikman had gezeten, en een andere jonge man werd op 30 april 2021 gefilmd op een korhaan. In 2019 en 2020 viel telkens 1x een cluster van gps-punten van een adulte man Havik samen met een geplukte korhoen. De idee-fixe dat sommige Haviken zich specialiseren op hoenders bleek precies dat te zijn: een idee-fixe. De zendervogels lieten het in ieder geval niet zien.

Deze studie resulteerde in enkele duidelijke zaken. (1) Een zorgvuldige opgezette, uitgevoerde, opgeschreven en in het publieke domein gepubliceerde studie geeft een voortreffelijk beeld van de lokale werkelijkheid. Dat is andere koek dan inferieur gemodder met nepdeskundigen en vage rapportjes (wat – en de onderhavige studie van Buij *et al.* heeft dat onbehagen alleen maar versterkt – aanleiding gaf te denken dat de korhoenderbeschermers iets te verbergen hebben waar het predatoren aangaat). De studie van Buij *et al.* geeft in groot detail op individu-niveau de feiten, compleet met kaarten en tabellen, steekproefgroottes en exacte omschrijving van werkwijze en onzekerheden. In termen van Sallandse Heuvelrug is dat ongekend. (Al heeft Jaap Mulder het eerder voor de Vos gedaan, een studie die op dorre bodem viel.) Waarom goed onderzoek pas werd geëntameerd nadat de hoenders waren uitgestorven, is een raadsel.¹³ (2) Haviken eten inderdaad Korhoenders (wisten we al), maar dat gebeurt incidenteel. Vogels die zich op hoenders zouden hebben ‘gespecialiseerd’ zijn een hersenspinsel. (3) Alles wijst erop dat Haviken het moeilijk hebben op de Sallandse Heuvelrug: afnemende populatie, slechte broedresultaten (in 2021, bijvoorbeeld, bracht geen van de 8 bekende paren een jong groot), hoge sterfte (met een negatieve rol van mensen), verbluffende zwerfbewegingen (ook van adulte vogels, die eerder op de Heuvelrug hadden gebroed). Het gaat hier om een havikpopulatie onder druk, zoals ook elders in Oost-Nederland is vastgesteld, en in dit specifieke gebied nog ten negatieve versterkt door korhoenbeschermers.¹⁴ (4) Het zet tevens vraagtekens bij de uitkomsten van het zenderwerk: in hoeverre zijn de bevindingen op Salland representatief voor een ‘normale’ populatie Haviken? Heeft de stress bij de Sallandse Haviken gezorgd voor ‘afwijkend’ gedrag, zoals bijvoorbeeld zichtbaar in de grote zwerfbewegingen van volwassen broedvogels? Zelf kon ik bijna niet geloven dat een gevestigde broedvogel in zijn/haar latere leven nog over honderden km ging zwerven. Mijn idee was (gesteund door vergelijking van geruide veren van individueel herkenbare vogels in opeenvolgende jaren): een als broedvogel gevestigde Havik blijft op die plek of in de nabijheid tot de dood erop volgt. De Sallandse Haviken bewijzen dat het ook anders kan. Komt dat door stress, speelt het gerotzooi van beheerders en hun kongsi in het terrein een rol (en dan heb ik het niet alleen over boskap)? We weten het niet. In ieder geval is de studie van Buij *et al.* duidelijk: de havikpopulatie op Salland staat onder druk, en mensen spelen daarin een kwalijke rol. Ondertussen, waar kunnen we in Nederland ongestresste Haviken vinden om die via zenders te volgen? Want dat is wat we willen weten: zijn de bevindingen op Salland representatief, of beschrijven ze een uitzonderlijke situatie? Zoals zo vaak: met goed onderzoek zijn we een stap verder gekomen, maar we weten nog steeds weinig en voor een algemeen geldende duiding hebben we vervolgonderzoek op andere plekken van het land nodig.

¹³ Wat er nu rondvliegt aan hoenders, wordt er jaarlijks ingepompt met vogels die in Zweden worden opgehaald, of – het ultieme draaiboek voor mislukking – bestaat uit kweekvogels. Alles wat erbij komt, verdwijnt met dezelfde snelheid, een lied zonder eind, gesubsidieerde dierenmishandeling.

¹⁴ Alle vogels zijn beschermd, maar de een kennelijk meer dan de ander. Want als de een het moeilijk heeft, ziet een Nederlandse beschermer er geen been om die ander het leven zuur te maken zogenaamd om die ene terwille te zijn.